

BİR LYDIA AMPHORASI ÜZERİNE

Kaan İREN*

İstanbul Arkeoloji Müzeleri kayıtlarına göre 1970 tarihinde M. Kolaşın'dan satın alınarak müzeye kazandırılan omuzdan kulplu bir amphora, gerek taşıdığı biçimsel gerekse bezeksel özellikler açısından sıradışı bir örnektir¹. Amphoranın nerede ele geçtiği bilinmemektedir, ancak eldeki veriler ışığında buluntu yerini bir Lydia yerleşmesinin nekropolisinde aramak akılcı bir yaklaşım olacaktır. Amphoranın tanımlaması şöyledir:

İstanbul Arkeoloji Müzeleri 10538

Y: 51.5 cm; AÇ: 29.5 cm.

Miklalı, katkı maddeli, kırmızımsı sarı (7.5YR 7/6)² kil.

Amphora iyi korunmuştur; bununla beraber boyunda bazı kırıklar ve kulplardan biri yerine yapıştırılmıştır. Kabın dudak tablasında bazı küçük kopmalar görülmektedir. Amphoranın karın bölgesinde yaklaşık 3x2 cm boyutlarında bir delik bulunmaktadır.

Ağızda, dudak tablası üzerinde olasılıkla bir kapağın oturması için bir çentik bulunmaktadır. Dudak tablasının dış yüzü bir taşıntı oluşturacak şekilde aşağı doğru çekilmiştir. Boyun kısmı hafifçe bir çan gibi yukarı doğru açılmaktadır. Oldukça ağır ve geniş bir gövdeye

* Dr. Kaan İren, Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Klinik Arkeoloji Anabilim Dalı, Muğla.

1 Bu amphorayı inceleme ve çalışmaya izin veren dönemin İstanbul Arkeoloji Müzeleri Genel Müdürü günümüzün Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürü sayın Dr. Alpay Pasinli'ye burada teşekkür etmek isterim. Ayrıca sayın Sevinç Pasinli'nin tarafıma göstermiş olduğu anlayışı ve yardımları minnettarlıkla anıyorum. Bu çalışmada Alman Arkeoloji Enstitüsü (DAI) tarafından yayınlanan kısaltmalardan ayrı aşağıdakiler kullanılmıştır:

Hanfmann-Waldbaum G. M. A. Hanfmann- J. C. Waldbaum, *Survey of Sardis and the Monuments Outside the City Walls*, (1975)

İren K. İren, *aiolische orientalisierende Keramik* (yayınlanmamış doktora tezi, Ruhr-Uni. 1999)

Kazı Kazı sonuçları toplantısı

2 *Munsell Soil Color Charts* (1992).

sahiptir. Gövdenin biçimi için ovalden çok küreye yakın tanımlaması daha doğrudur. Kulplar omuz üzerinde dikey olarak bağlanmıştır. Gövde düz bir taban üzerine oturtulmuştur. Gövde-taban geçişindeki dengesizlik kolayca görülebilmektedir. Gövdenin dibinde, çömlekçinin gövdeyi çarktan kurtarıırken kullandığı ip veya kıl gibi bir aracın izleri belli belirsiz fark edilmektedir.

Soluk sarı (5Y 8/2) astar üzerine açık kahverengi ve siyah renkli firnis ile bezeme yapılmıştır. Ağız tablası dışta siyaha boyanmıştır. Ağız tablasının altından başlayan dikey "mermerimsi"³ bantlarla boyun ve omuz metoplara ayrılmıştır. Metopların içinde alt alta, üçü boyunda üçü de omuzda olmak üzere üçlü siyah renkli konsantrik daireler⁴ bulunmaktadır. Kulpların dışı siyaha boyanmıştır. Gövdenin altında dört kalın siyah bant yer almaktadır. Ağızın içi siyah bir bant ile kaplıdır. Amphoranın içi astarlanmıştır.

Amphora bezeme biçimi açısından Lydia özellikleri göstermesi nedeniyle omuzdan kulplu amphoraların Lydia bölgesindeki örneklerine ve sorunlarına bakmak gerekir. Sardeis kazılarında ele geçen omuzdan kulplu örnekler bu amphora biçiminin Arkaik Çağ'da Lydia'da üretildiğini ve kullanıldığını göstermesi açısından önemlidir. Lydia omuzdan kulplu amphoralarının biçimsel kökeni henüz açık değildir. Lydia'nın vazo resim sanatında en çok örnek aldığı komşusu İonia'dır. Her ne kadar İonia'da Arkaik Çağ'da kökeni protogeometrik amphoralardan kaynaklanan omuzdan kulplu bir amphora üretilmişse de, bu biçimin Aiolis'te olduğu kadar İonia'da da sevildiğini ve baskın olduğu ileri sürmeğe olanak yoktur. Bunun tek istisnası gerek yayınlanan⁵, gerekse İzmir Arkeoloji Müzesi depolarında saklanan yayınlanmamış omuzdan kulplu amphoralarıyla Smyrna gibi görünmektedir⁶. Ancak önce Aioli, sonra da İon şehri olan Smyrna, hem coğrafi hem de kültürel olarak iki bölgenin çakıştığı bir konumdadır ve bu nedenle genellemelere direnebilmesi doğaldır. Lydia'nın bir başka komşusu, İonia'nın kuzeyinde yer alan Aiolis bölgesinde ise çömlekçilerin omuzdan kulplu amphoralara yaklaşımı farklıdır. Omuzdan kulplu amphora biçimi doğu esinli

3 Anglo-Sakson yayınlarda Lydia vazolarının tanımlanmasında kullanılan ve belirli bir boyama tekniğini işaret eden "marbling" ya da "marbled" sözcüğüne karşılık olarak kullanılmıştır. Bkz. s. 3.

4 Öztürkçesi "özekdeş çemberler" olmalıdır.

5 J. M. Cook, *JHS* 70, 1950, 13, res. 8; agy. *BSA* 80, 1985, 28, lev. 5b- c.

6 Tarafımdan görülen amphoralar dışında Schweitzer de bir omuzdan kulplu amphoradan bahsetmektedir: B. Schweitzer, *Die geometrische Kunst Griechenlands* (1969), 105f.

biçimde⁷ bezenmiş amphoralar arasında alternatifsizdir. Basit bezekli veya gri kaplar arasında da omuzdan kulplu amphora biçimi baskındır. Aiolis bölgesinde Arkaik Çağ'da en sevilen ve en çok üretilen biçimlerden biri, belki de ilkidir. Aiolis bölgesinde doğu esinli omuzdan kulplu amphoralar iki farklı kökenden kaynaklansalar da ortak özelliklere ulaştıkları izlenimini taşırlar. Daha çok yaban keçisi biçiminde bezenmiş vazolar bir noktada kuzey İonia'daki omuzdan kulplu amphora geleneğinden etkilenmiş ve daha sonra bu gelenekten bağımsız olarak kendi gelişimlerine devam etmiş olmalıdırlar. Daha yerel ve taşralı olan "nokta biçimde" bezenen amphoralar ise tıpkı bezemeleri gibi biçimsel gelişmelerini de üretildikleri topraklarda tamamlamışlardır⁸. Aynı görüş Aiol omuzdan kulplu gri amphoraları için de ileri sürülebilir. Başka bir deyişle, omuzdan kulplu amphora biçimi Aiolis'te hem dışarıdan ithal edilmiş, hem de Tunç Çağı'ndan gelen bir biçimin devamı olarak gelişmiştir⁹. Burada şu soru akla gelecektir: Acaba Lydialı çömlekçiler, Phrygler gibi başka komşularında görülmeyen bu biçimi, Aiolis gibi batı komşularından mı ödünç almışlar, yoksa kendi iç dinamikleriyle mi üretmişlerdi? Bu güne dek ele geçen ve çoğu İstanbul 10538 amphorası gibi hem iri ve hem de ağır olan Lydia amphoraları üzerinde¹⁰ İonia ya da Aiolis etkisi biçimsel ve bezeksel açılarından kesin olarak belirlenememektir. Öte yandan, Aiolis'teki çömlekçileri de etkileyen bir iç dinamiğin varlığı Lydia için de daha akla yakındır. Dolayısıyla Arkaik Dönem omuzdan kulplu Lydia amphoraları da tıpkı bazı Aiolis amphoraları gibi belki de bu topraklarda üretilen daha eski bir biçiminin devamıdırlar. Lydia bölgesinde yapılan kazıların yetersizliği yanında Lydia seramiği konusunda yapılan kapsamlı çalışmaların az olması konunun bugün için tartışmalara açık kalmasına yol açmaktadır.

Amphora, ağız profili, çok geniş boynu, omuzun oldukça aşağısına yerleştirildiği için neredeyse dışarı taşan ve amphoranın ağır gövdesini taşıyabilmesi için oldukça kalın yuvarlatılmış kulplarıyla ve kadesiz bırakılmış kesik dibiyle

7 Doğu esinli biçim burada fransızcadan dilimize geçen "oryantalizan stil" (le style orientalisant) ve onun alternatifini "şarkari üslup" kelimelerinin yerine kullanılmıştır. Bununla birlikte yunan yerleşmelerinin doğusunda bulunan yunanlı olmayan halklardan gelen kültürel etkileri tanımladığı için sadece yaban keçisi biçimini kapsamakla kalmaz, kullanıldığı bölgeye göre protoattiki veya protokorinthi ya da Aiolis'te olduğu gibi doğudan esinlenmiş geometrik motiflerin görüldüğü subgeometrik biçimleri de içine alır.

8 Panaztepe'de bulunan Tunç Çağı amphoraları bu kuramı desteklemektedir. S. Günel, *M. Ö. 2. Bine Tarihlendirilen Panaztepe Seramiğinin Batı Anadolu ve Ege Arkeolojisindeki Yeri ve Önemi. Panaztepe II* (1999), 53, Taf. 163.2.

9 İren, 21ff., 65ff.

10 G. M. A. Hanfmann, *BASOR 154*, 1959, 33, res. 15; Hanfmann-Waldbaum, res. 307, 313-316; C.H. Greenewalt, Jr., *Kazı 17/I*, 1995, 417, res. 9; Sardis kazievini 2000 yılında ziyaretim sırasında burada BASOR ve Kazı süreli yayınlarında anılan amphoralara benzeyen henüz yayınlanmamış amphoraların parçaları tarafından görülmüştür (HoB Aug. 20. 64, S 140-147 20-25. *101.40 VI 3797). Bu malzemeyi incelemem için izin veren sayın Prof. Dr. C.H. Greenewalt, Jr.'a teşekkür ederim.

özgünlük kazanmaktadır. Doğal olarak bütün bu biçimsel özellikler amaçlanan kullanımla ilgili olabilir. Ağızda kapağın sağlam oturabilmesi için çentik bırakılmıştır. Arkaik Çağ'da bazı amphoraların kapaklı olduğunu bilinmektedir¹¹. Lydia'nın batı komşusu Aiolis'te üretilen bazı omuzdan kulplu amphoraların ağız tablası üzerinde kapağın oturabilmesi için ince bir yiv ya da kanal bırakılmıştır¹². Bununla birlikte hiçbirinde çentik görülmemektedir. Diğer özelliklerin bazılarını başka Lydia amphoralarında da görmek olasıdır. Ağır bir gövde göreceli geniş bir boyun Sardeis'de bulunan amphoralarda da görülmektedir¹³. Gyges Gölü yakınlarında bulunan bir amphoriskos ise sadece kulplar açısından benzerlik göstermekle kalmaz, kaidesiz düz dibiyle de bezemeli amphoralarda ender görülen bir biçimsel özelliğe koşutluk gösterir¹⁴. Batı Anadolu'da ele geçen başka amphoralarda da kaidesiz kesik dip görülür¹⁵. Pithoslara özgü olan kesik dip amphoralara pithoslardan aktarılmış bir özellik olarak yorumlanabilir. Tüm bu farklılıkları belki de henüz çok iyi tanımadığımız Lydia amphoralarına özgü ve olağan özellikler olarak düşünmek daha doğru olacaktır.

Amphoranın üzerinde görülen mermerimsi bantlar arkaik Lydia seramiğinin tanı noktalarından biridir. Demiroksit içeren seyreltilmiş kilin tek ya da daha fazla fırça ile kabın üzerine sürülmesi sonucu çoğunlukla açık kahverenginin tonlarında damarlı bir yüzey elde edilir. Bazı bilim adamlarına göre bu teknikle amaçlanan cam vazoların¹⁶, bazılarına göre ise dövme bakır eserlerin yüzeylerine öykünmedir¹⁷. Greenewalt her hangi bir öykünmenin söz konusu olmadığı ve bu tekniğin soyut dokusu ve renginin getirdiği görsel etki nedeniyle bağımsız olarak yaratıldığı görüşündedir¹⁸. Greenewalt, Noble'a da göndermeler yaparak, mermerimsi boyama tekniğini ayrıntılı bir şekilde açıklamaya çalışmıştır¹⁹. Gre-

11 J., Boardman, *Athenian Black Figure Vases* (1995), res. 124.

12 İren, çiz. 8. 83, 85; çiz. 11. 92.

13 G. M. A. Hanfmann, *BASOR 154*, 1959, 33, res. 15; Hanfmann-Waldbaum, res. 313-316.

14 D. G. Mitter-G. Yüğrüm, *TürkAD 17*, 1968, 129, res. 4.

15 Bunlar biçim olarak İstanbul 10538'e benzeyen amphoralar değildir. Sadece kesik dipli olarak bir andırım sunarlar. K. Dörtük, *TürkAD 24*, 1977, 19ff. res. 12, 24, lev. 4; C. H. Greenewalt, Jr., *Kazı 14/II*, 32, res. 7; G. K. Sams, *The Early Phrygian Pottery. The Gordion Excavations, 1950-1973; Final Reports Volume IV* [Hrsg. E. L. Kohler]. (University Museum Monograph 79, 1994), lev. 114. 894f., 116. 305, 118. 900f. Tam olarak nasıl bir kapalı kaba ait olduğu saptanamayan dipler için: Y. Polat, *Daskyleion'da ele geçen gri tek renkli seramiklerin form kataloğu* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üni., 1996), lev. 125. 628, 127. 638; F. Uthli, *Die archaische Nekropole von Assos, Asia Minor Studien XXXI*, 1999, res. 33. 562

16 G. Perrot-Ch. Chipiez, *Histoire de l'art dans l'antiquité V*, (1890), 904; H. C. Butler, *AJA 18*, 1914, 435; G. M. A. Hanfmann, *AJA 49*, 1945, 579.

17 J. Boardman, *The Greeks Overseas* (1999), 99.

18 C.H. Greenewalt, Jr., *Lydian Pottery of the sixth Century B. C. and Marbled Ware* (yayınlanmamış doktora tezi, University of Pennsylvania 1966), 127.

19 C. H. Greenewalt, Jr., *CalifStClAnt 1*, 1968, 141f. Bununla beraber mermerimsi bezemenin sadece kahverenginin tonlarıyla sınırlı olmadığı Sardeis kazievi deposunda bulunan bir skyphos'un içinin siyah renkte ve mermerimsi teknikte boyanmasıyla da belgelenmektedir: P68.36 7645.

enewalt çalıştığı mermerimsi kaplarda, boyanın çoğunlukla astar kullanılmaksızın, doğrudan kil zemin üzerine uygulandığından söz etmektedir. Oysa İstanbul 10538 amphorasında mermerimsi bezeme astarın üzerine uygulanmıştır²⁰ ve bu özellik Lydia keramiği için alışılmadık değildir. Vazonun üzerinde yer alan konsantrik daireler yerel bir subgeometrik geleneğin ürünü olarak yorumlanabilir. Konsantrik daireler Lydia vazoları üzerinde uzun soluklu bir şekilde kullanılmıştır. Vazo içinin tamamen astarlı olması İstanbul amphorasını benzerleri içinde tekil hale getirmektedir. İçi tamamen astarlı arkaik başka bir amphora ile bugüne dek karşılaşılmaştır. Arkaik Çağ amphoralarında, Aiolis omuzdan kulplu amphoralarında olduğu gibi, kap içinde sadece boğaza kısmen ya da tamamen ince bir astar çekiliyordu. Ancak bazı zor koşulların gerektirdiği devirlerde zorunlu olarak iç kısmın tamamen astarlanması (ya da firnislenmesi) uygulamasına gidildiğini biliyoruz. 5. yy.'ın²¹ ikinci yarısında, Attika'da nitelikli ve olgun kil stoğu tükenmeye yüz tutmuştu. Bu nedenle dönemin vazolarının sıvı geçirmezliği yetersizdi. Bunu gidermek için Panathenaia amphoralarının iç kısmı bütünüyle ince bir firnis tabakasıyla kaplanmıştı. Bu çözüm uygulamada pratik değildi ve 4. yy.'da Attika vazolarının kalitesinin tekrar yükselmesiyle bundan vazgeçildi²².

Lydia seramiği konusunda son yılların en kapsamlı çalışmalardan birini gerçekleştiren Gürtekin bu vazonun biçimini taşralı olarak nitelendirir. Gerçekten de mermerimsi bezenmiş, benzer biçimde bir kap bugüne kadar Sardeis buluntuları arasında yer almamaktadır²³. Ayrıca Sardeis'de ele geçen örneklerle karşılaştırıldığında kabın bezemesinde görülen genel özensizlik ve mermerimsi bezemenin oldukça soluk, mat, ince ve üstün körü yapılması bu kabın Sardeis dışında başka bir merkezde üretildiği görüşünü destekler niteliktedir.

Greenewalt'a göre mermerimsi kapların 600'den önce üretildiğini gösteren herhangi bir veri yoktur²⁴. Bununla birlikte 575'ten önce üretilen Lydia keramiğinin yeterince tanınmadığını da ekler. Bundan da destek alarak Greenewalt incelediği bazı mermerimsi kapların 7. yy.'ın sonlarında üretilmiş olabileceklerini ileri sürer²⁵. İstanbul amphorasının ağır ve küresel gövdesi ve subgeometrik

20 Ay. Dn. 7.

21 Bu çalışmada geçen tarihlerin hepsi İsa'dan öncedir.

22 N. Metaxa-J. Frel, *AAA* 5, 1972, 246; J. Frel, *Panathenaic Prize Amphoras* [Kerameikos Book, 2] (1973), 10.

23 G. Gürtekin, *Lydia seramiğindeki yabancı etkiler* (yayınlanmamış doktora tezi, Ege Üni. 1998), 201. Verdiği bilgiler için Gül Gürtekin'e çok teşekkür ederim.

24 C. H. Greenewalt, Jr., *CalifStClAnt* 1, 1968, 150.

25 *Age*. 150, 154.

geleneğe bağlılığı dikkate alındığında vazunun 7. yy.'ın son çeyreğine tarihlenebileceği önerilebilir.

Amphoranın iki amaçla kullanıldığı anlaşılmaktadır. İlki üretimindeki amaç; diğeri sonradan urne olarak işlevlendirilmesidir. Amphoranın içinin alışılmadık biçimde astarla kaplı olması onun aslında bir sıvı saklamak için üretildiğini göstermektedir. Amphora yaklaşık olarak 38 lt. sıvı alabilmektedir²⁶. Her ne kadar bu miktar Attika hacim sistemindeki 1 metretese yakınsa da amphoranın üretildiği devirde Lydia'lıların Attika ölçülerini standart olarak kabul ettiklerini düşünmek zordur²⁷. Olasılıkla Lydia'da benzer ama farklı bir ölçü sistemi bulunmaktaydı. Her ne kadar Arkaik Çağ'da Yunan dünyasında amphoralar şarap ve zeytinyağı depolamak için üretiliyorsa da antik yazarlar sudan süte kadar amphoraların her türlü sıvının saklanmasında kullandıklarını bildirirler²⁸. Xenophon'a göre Lydia şarabı, inciri ve zeytini bol bir ülkedir²⁹. Antik Çağ'da Lydia şarabı kalitesiyle iyi bir üne sahipti. Bu iş için çok elverişli toprakların bulunduğu Tmolos dağı eteklerinde, Lydia Olympos'unda, Smyrna taraflarında ve Messogis yöresinde bağlardan güzel Lydia şarapları üretilmekteydi³⁰. Özellikle Messogis yöresinde bulunan Aroma dağının eteklerindeki bağlardan kaliteli şaraplar imal edilmektedir³¹. Bir başka güçlü olasılık kabın zeytinyağı saklamak için üretilmiş olmasıdır. Bu büyüklükte bir kabın saklayacağı sıvı ancak uzun bir zaman diliminde tüketilebileceği için kabın içinin astarlanması kabın kilinin niteliğine duyulan kuşku yüzünden olabilir; başka bir deyişle cidarların sıvıyı emeceği ve dışarı sızdıracağı düşünülmüş, bu nedenle kabın sadece dışı değil, içi de astarlanmıştır; ya da zeytinyağı gibi asitli bir sıvının uzun sürede kabın cidarlarını çürütmeye başlayacağı düşünülmüş ve önlem olarak astarlanmıştır. Bir üçüncü olasılık bugün pek az akla gelen bir antik çağ sıvısının bu kapta saklanması için gerekli olmasıdır. Antik metinlerde karşılaştığımız Lydia nektarı en kayda değer adaylardan biridir. Bu Lydia Olympos taraflarında şarabın, balın ve baharatların birbirine karıştırılmasıyla elde edilen Lydia'ya özgü bir içkidir³². Gerçekten de İstanbul amphorasının gereğinden fazla geniş ağzı ve içinin yalıtılmış olması, sadece saklamaya yönelik kapları değil, sıvıları karıştırmaya yöne-

26 Yak. 5,6 lt (boyun)+yak. 32,4 lt (gövde)≅38 lt.

27 E. Doğer, *Antik Çağ'da amphoralar* (1991), 48f.

28 Age. 34ff.

29 Xenophon, *Kyropaidia*, 6.2.22.

30 Theophrastos, *Historia Plantarum*, 4.5.4.5; Strabon, 13.4.11, 14.1.15, 47.

31 L. A. Borsay, *Lydia, its Land and History* (Yayınlanmamış Doktora tezi, Uni. Of Pittsburgh, 1965), 52. Borsay bütün batı dillerinde yer alan ve türkçeye de kısmen geçmiş bulunan ve hoş kokulu anlamına gelen aromatik kelimesinin kökeninin Aroma bağlarından gelen bu güzel kokulu Lydia şaraplarından geldiğini ileri sürmektedir.

32 *Athenaios*, 2.38f.

lik krater, dinos gibi diğer kapları ve işlevlerini de akla getirmektedir. Amphoranın içinde barındırdığı sıvının adlandırılması açısından zayıf, ancak bir başka öneri de bira olacaktır, çünkü Lydialıların bira içtiği antik metinlerde yer almasa da, Lydia üretimi emzikli bira kapları ele geçmiştir³³. Lydialıların bira içen bir halk olan Phryglere komşuluğu daha sonra da onların topraklarına hakim oldukları göz önüne alındığında Lydia'nın da bazı bölgelerinde bira³⁴ tüketilmiş olabileceği akla yakın gelmektedir. Doğallıkla bira Lydia'da amphoralarda da saklanıyor olabilirdi³⁵. Amphoranın kapağı olduğu kesindir, ama kapağın ne kadar izolasyon sağlayabildiği belli değildir. Eğer bu basit bir kapak ise amphoranın içindeki sıvı uzun ve sık tüketime dayalı göreceli olarak dayanıklı bir sıvı olmalıydı. Amphoranın biçiminde dikkati çeken bir nokta kabın dibidir. Kabaca bırakılmış kesik yapısı nedeniyle amphoranın dengesi pek de iyi değildir. Her ne kadar kesik dipli diğer amphora ve pithos gibi irili ufaklı pek çok kapta kesik dip görülmekteyse de, amphoranın büyük hacmi nedeniyle gövdesinin, az bölümüyle de olsa, toprağa gömülerek kullanılmış olabileceği varsayımını akla getirmektedir. Ama öyle ise, neden çömlek ressamı amphoranın dışını tümüyle bezeme gereksinimi duydu?

Amphoranın eksiksiz olarak ele geçmesi bize onun ilk işlevini tamamladıktan sonra bir mezar olarak hizmet verdiğini düşündürmektedir³⁶. Tabii ki bir Lydia yerleşmesi, olasılıkla da Lydia taşrasında konumlanan bir yerleşmenin nekropolisi bu amphoranın buluntu yeri olarak düşünülebilir.

33 G. H. Chase, AJA 25, 1921, 115ff. res. 2.

34 Antik yazarlar buna içinde tanelerin yüzdüğü arpa şarabı (οἶνς κριθῆθροσ) demektedir: Herodotos, 2.77; Xenophon, Anabasis, 4.5.26f. Bununla birlikte Yunancada biranın karşılığı olarak ζυθος da kullanılmıştır: Der kleine Pauly I (1979), süt. 900, Bier, (G. Schrot).

35 Kulbach'ta yapılan kazılar erken Hallstaat kültürü insanlarını biralarnı amphoralarda sakladıkları göstermiştir.

36 Amphoranın karın bölgesindeki kırık tesadüfi bir kazma vuruşla oluşmuştur.

